

ІВАН ЧЕНДЕЙ ПРО ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКУ ПРОЗУ 20-30-х рр. ХХ ст.

Анотація. У статті розглядаються оцінки І. Чендеєм творів прозаїків Закарпаття 20-30-х рр. ХХ ст. Високий рівень розвитку закарпатоукраїнської прози цього періоду І. Чендей пов'язує з послабленням національних утисків на Закарпатті після розвалу Австро-Угорщини та зі зверненням письменників до живих джерел народної творчості й рідної мови.

Ключові слова: фольклор, твори Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, закарпатське оповідання.

Resume. The article deals with I. Chendey's estimations of the works of Transcarpathian prose – writers of the 20-30 ies of the 20th century. I. Chendey connects a high level of development of Ukrainian Transcarpathian prose with the lessening of national oppression in Transcarpathia after the breakdown of Austrian and Hungarian Empire and turning of writers to live sources of folklore and native language.

Key words: folklore, the writings of Luka Demyan, Olexandr Markush, Transcarpathian short story.

20-30-і роки ХХ ст. були періодом становлення нової прози на Закарпатті. Якщо в поезії першим автором, який почав писати народною українською мовою, був В. Гренджа-Донський, то в прозі ця місія випала на долю талановитого письменника-самоука Луки Дем'яна. Згодом з'явилися оповідання та новели О. Маркуша, Ф. Потушняка, В. Гренджі-Донського та інших прозаїків.

О. Мишанич назвав 20-30-і роки “вершиною закарпатського літературного Рисорджименто” [2, 255], періодом, який назавжди залишиться переломним і визначальним в історії розвитку української літератури краю: “До нього будуть вживатися терміни “відродження”, “оновлення”, “становлення”, та всі вони визначатимуть одне явище – утвердження на Закарпатті нової української літератури” [2, 255]. Значення цього плідного двадцятиліття вчений вбачав у тому, що воно продовжило перервану у ХІХ ст. традицію загальноукраїнського літературного процесу [1, 604]. Саме в цей період у силу історичних обставин українська література краю, за твердженням ученого, набувала “відчутного розгону, із вузько обласного, провінційного письменства ставала письменством всеукраїнським, впевнено входила в загальноукраїнський процес” [2, 240].

Різка зміна культурних орієнтацій, що відбулася на Закарпатті після возз'єднання його з Радянською Україною, спричинилася до певної розгубленості в середовищі письменників, які активно виступали в літературі 20-30-х років. Послабилася творча активність Луки Дем'яна, О. Маркуша, Ф. Потушняка, письменницька діяльність яких піддавалася суворій ревізії з позицій “класовості”, партійності, вимог псевдоестетики соцреалізму.

На захист літературного покоління 20-30-х рр., яке зазнало цькування та незаслужених образ із боку партійного керівництва областю, рішуче виступив Іван Чендей. Принципову й послідовну позицію в протистоянні спробам знівелювати значення тієї частини доробку цих митців, яка

належала міжвоєнному двадцятиліттю, засвідчили щоденникові записи письменника, в яких раз у раз з'являються імена Луки Дем'яна, О. Маркуша, Ф. Потушняка, фольклориста й літературознавця П. Лінтура. Очоливши в 1954 р. Закарпатське відділення Спілки письменників України, І. Чендей своїм першочерговим завданням на посаді керівника письменницької організації області поставив відновити добре ім'я цих літераторів, повернути в літературу їхні твори, написані до 1945 року. “Я вважав за гостру необхідність ліквідувати несправедливість стосовно письменників старшого покоління, котрі опинились поза літературним життям”, – згадує він у записі від 31 грудня 1958 року [3, 5].

“Трапилось так, – із гіркотою констатує автор щоденника, – що протягом довгих років велика група колись відомих, з добрими можливостями, письменників опинилась поза літературним життям. Протягом довгих років відмовчувався прекрасний вчений, письменник Ф. Потушняк, котрий в дорадянський час надрукував біля 10 книг; працював бухгалтером в міжрайонній конторі ...наш в минулому широко відомий видавець журналу “Наш рідний край”, автор кількох десятків підручників, автор кількох збірників книг художньої літератури, етнограф і фольклорист Олександр Іванович Маркуш, не видав жодної книги впродовж 1944-1955 років Лука Дем'ян – широко відомий в минулому на Закарпатті письменник, збирач фольклору...” [3, 2].

Підводячи підсумки своєї чотирирічної діяльності на посаді керівника письменницької організації Закарпаття, І. Чендей на перше місце поставив працю над підготовкою до виходу в світ збірників творів названих авторів. Із неабияким вдовolenням він зазначає: “За чотири роки мною зроблено серйозну роботу при підготовці у друк творів Л. Дем'яна і Ф. Потушняка – літераторів старшого покоління, написано післяслово до книг

“Весілля без жениха” Л. Дем’яна та “Марамороські оповідання” О. Маркуша...” [3, 1].

Не раз доводилося І. Чендєєві витримувати атаки партійних чиновників, які звинувачували його в тому, що “носяться з старими”, ідеалізує минувшину. На подібні закиди письменник-патріот відповідав, що він закликає не ідеалізувати, а вивчати минувшину, предметно й доказово відповідати на зневажливі оцінки невігласів, “що думають, ніби на Закарпатті до радянської влади була тьма теменна, що люди й сонця Божого не бачили. Ні, тут було сяке-таке духовне життя, люди за щось боролися, щось робили, до чогось прагнули, і про все краще нам нині треба сказати. Настав час нарешті зробити це. Не на голому місці вирости літератори Гойда, Маркуш, Лука Дем’ян, Боршош” [3, 12].

У ставленні до письменників старшого покоління, у життєву і творчу долю яких увірвалися зміни, до яких вони не були готові і яких внутрішньо не приймали, І. Чендєй виявив розважливість, мудрість, душевне тепло. Він торкнувся і питань побуту, соціального статусу цих письменників, розповівши, зокрема, про злиденне існування О. Маркуша, котрий, живучи в Хусті, заробляв на хліб у якійсь конторі сільгоспостачу, що знаходилася “в холодному, напівтемному півпідвальному приміщенні”, довгий час не мав власного житла, не міг купити собі пристойного взуття та одягу. Водночас Чендєй-художник, митець не міг не додати кількох штрихів до портрета загнаного в глухий кут, але морально не знищеного письменника: “Я придивляюся до його обличчя й бачу мудрі, хитрі очі. Очі, котрі й справді немало бачили на своєму віку, проникливі, письменницькі, з добротою” [3, 6]. Чи не цей незгасний вогник у очах старого письменника змусив І. Чендєя взятися за впорядкування й підготовку до друку його творів?

“Багато-багато можна б писати, говорити про життя-буття письменників старшого покоління в радянські роки, – з невіглойним боєм згадує автор щоденника, – про те, як вони самі украли від себе 10 добрих років активної діяльності, як ми допомогли їм зробити це; про те, як нерозумні люди, що відали питаннями ідеології, не побачили того, що у нас було цінного, що треба було взяти на озброєння нашому часу” [3, 7]. Ретроспективний погляд у минуле допомагав авторові записів чітко визначити свою власну позицію в художньому розв’язанні проблеми людини, вказати на живих прикладах із побаченого й пережитого на ті явища, які протистоять гуманістичним засадам мистецтва.

“Диким і нині, – продовжує розповідь про недалеке минуле І. Чендєй, – вважаю факт, коли в минулому добре відомий письменник Лука Дем’ян – службовець-залізничник в Мукачеві. Підмітав перон, будучи черговим по вокзалу. Диким вважаю момент (коли б тільки момент), коли не обходилися жодні збори інтелігенції, на яких би огульно, грубо, безцеремонно не критикувалися Ф. Потушняк, П. Лінтур” [3, 7-8].

Як істинний художник І. Чендєй мав тонке чуття слова, володів здатністю схопити саму сутність творчого обдарування інших митців.

Письменницьку діяльність прозаїків 20-30-х рр. І. Чендєй слушно пов’язував із впливом на них фольклорних багатств Закарпаття. У післяслові до збірки оповідань Луки Дем’яна “Весілля без жениха” (1965) він писав: “І коли на арену літературно-громадського життя в Закарпатті виступила нова група письменників, одним з представників яких є Лука Дем’ян, вона припала до джерела народної творчості і пила з нього наснагу, жила цим джерелом. Це одна з найпозитивніших рис літераторів, яких сьогодні на Закарпатті називають письменниками старшого покоління” [5, 154].

Справді, перші оповідання Луки Дем’яна (“Чорт на весіллі”, “Відьма”), чимало творів інших прозаїків Закарпаття, передусім Ф. Потушняка (“Верба”, “Бабина стежка”, “Така...”) виростило з фольклорних легенд, переказів, пісень.

Важливими прикметами творчого почерку Луки Дем’яна І. Чендєй вважав етнографічну достовірність, глибоке знання побуту закарпатського села, вміння “втілювати в свої твори перлини невідомої народної мудрості”, емоційну схвильованість розповіді [5, 156]. До кращих творів прозаїка він відніс оповідання “Павук”, у якому перед читачем проходить трагічна історія розорення родини хлібороба підступним сільським лихварем. За змістом оповідання примикає до реалістичних творів української класики з життя села (“Палій” В. Стефаніка, “Мужицька смерть” Леся Мартовича, збірки Марка Черемшини “Карби” та “Верховина”, новелістика С. Васильченка й А. Тесленка). І. Чендєй підкреслює майстерність реалістичного зображення та психологізм закарпатського прозаїка: “Оповідання свідчить про виключну спостережливість, глибоке знання життя, полум’яне серце письменника і його велику любов до людини. До речі, це оповідання написане з неабиякою майстерністю і силою художнього проникнення у внутрішній світ людини. Створити образ такого жорстокого павука-експлуататора, яким в оповіданні показаний Миндльо Гандельсман, і таку чарівну постать, якою є доведений до розпуки селянин Данило, міг тільки письменник, здатний малювати характери випуклі і на свій час типові” [5, 156].

Характеризуючи “марамороські” оповідання О. Маркуша, І. Чендєй відзначає не тільки реалізм та психологічну проникливість письменника, але і його глибокий демократизм. Він підкреслює, що О. Маркуш обирає своїми героями простих, здавалось би, непримітних людей, однак уміє показати, що вони “живуть великим, повним хвилювання і турбот життям” [6, 146]. У цьому критик бачить секрет популярності оповідань О. Маркуша серед сільського читача, в якого збірки письменника були настільною книгою. І, звичайно ж, І. Чендєй не оминає увагою такої прикметної

риси таланту О. Маркуша, як його світлий, незлобивий гумор.

“Оповідання Олександра Маркуша, – зазначає І. Чендей, – написані з глибоким знанням життя, вони повні хитруватого і мудрого гумору, що робить їх особливо привабливими” [6, 146].

І. Чендей звертався й до проблеми розвитку прозових жанрів у літературі Закарпаття. Відзначив, зокрема, що О. Маркуш особливо плідно і багато працював у жанрі оповідання. У статті “Олександр Маркуш”, розширюючи порушену тему, автор вказав на особливу прихильність письменників-закарпатців до жанру оповідання: “Цей нелегкий, складний жанр став улюбленим на Закарпатті” [6, 146]. Намагаючись дати відповідь на питання, чим обумовлене тяжіння прозаїків краю до цього жанру, І. Чендей розмірковує: “По-перше, оповіданням письменник міг оперативні відгукнутися на події часу, по-друге, оповідання завжди легше знаходило сторінки для друку” [6, 146].

Проте осмислення феномена закарпатського оповідання привело І. Чендея до ще одного висновку – про вплив на прозаїків краю традицій української класики. Згадавши про численні публікації оповідань молодих закарпатських прозаїків на сторінках журналу “Наш рідний край”, який видавав О. Маркуш, він робить цілком вірогідне припущення: “Відіграла, мабуть, тут певну позитивну роль і та література, яка потрапляла на Закарпаття. Оповідання Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Максима Горького, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича та інших видатних письменників служили для місцевих літераторів прекрасним зразком” [6, 146].

Важливою часткою творчої діяльності І. Чендея була його праця в галузі фольклористики. Письменник видав кілька збірок неповторного фольклору Закарпаття. У дарчому написі Григорію Аврахову на книзі “Казки Зелених гір” він зазначив: “Не сумніваюся, що казки – поважна частка в нашу народну, українську культуру. Вони самобутні, неповторні у своїй більшості. Роботу в галузі фольклору вважаю для себе такою ж важливою, як і оригінальну творчість. Бо нині нам треба зробити те, що комусь завтра робити буде важче в силу багатьох обставин і, перш за все, в силу того, що казкарі на Закарпатті є, та чимало серед них старих. Читайте цю книгу, Ви не зможете не полюбити її. Сам я горджуся, що працював над нею, аби донести текст фольклорного запису до

широкого читача, зберігши максимально колорит говірки” [4].

Ознайомленість із багатством фольклору І. Чендей вважав неодмінною умовою творчої праці, неоціненною школою для творця художніх цінностей, бачив у ньому “сплески хвиль народної мудрості” [7, 5]. У фольклорних творах, – пише І. Чендей у передмові до одного зі збірників казок Закарпаття, – “...недосяжна глибина генія народу-будівника, творця. В них – широченний овид уявлень і суджень про добро та порядність, про гідність і всемогутність правди” [7, 5]. Творчість письменника-краянина невіддільна для І. Чендея від світу народної казки, що посідає, на його думку, чільне місце у фольклорі Закарпаття. Крізь призму народної казки стає “близькою і зрозумілою вдача верховинця, закарпатця з характерною рисою неквапливості, зате послідовності судження, з дотепністю і мудрістю” [7, 6]. Тож немає сумніву в тому, що однією з причин високих оцінок І. Чендеєм

творчості прозаїків Закарпаття 20-30-х рр. є їх органічний зв'язок із фольклором, із народною культурою, мовою та способом мислення краян.

Як бачимо, літературознавча концепція І. Чендея ґрунтується на ідеї неперервності літературного процесу. Закарпатоукраїнську прозу 20-30-х рр. ХХ ст. він бачив у єдиному ланцюгу розвитку культурного життя краю, в якому література виростала з фольклору та форм і традицій народного життя.

Появу цілої плеяди талановитих прозаїків означеного періоду І. Чендей пов'язував із послабленням національних утисків у чехословацький період історії Закарпаття та зверненням митців до живих джерел народної творчості й рідної мови. З усією енергією патріота, діяча національної культури він дбав про те, аби творчість письменників 20-30-х рр. не загубилася у вирі часу та змін політичних систем, не загинула внаслідок ідеологічних переслідувань з боку радянської партійної бюрократії. З етичного боку позиція письменника-гуманіста була високоморальною, безкорисливою і благородною.

Творчість своїх найближчих літературних попередників І. Чендей як визначний письменник-реаліст цинив за художню правду, демократизм, уміння творити живі, яскраві характери, неповторний народний гумор, тобто за ті риси, які були основоположними і в його власній художній творчості.

Література

1. Мишанич О. Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура”. – Ужгород, 1993. – С. 598-608.
2. Мишанич О. Оновлення літератури (Про літературний рух на Закарпатті 20-30-х років ХХ ст.) // Мишанич О. На переломі: Літературознавчі статті й дослідження. – К., 2002. – С. 237-255.
3. Чендей І. [Щоденник] / Домашній архів І. Чендея.
4. Чендей І. Дарчий напис Г. Аврахову на книзі “Казки Зелених гір” // Домашній архів І. Чендея.

5. Чендей І. Лука Дем'ян // Дем'ян Л. Весілля без жениха. Оповідання. – Ужгород, 1956. – С. 153-157.
6. Чендей І. Олександр Маркуш // Маркуш О. Марамороські оповідання. – Ужгород, 1956. – С. 145-147.
7. Чендей І. Коштовні перли // Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Закарпатські народні казки: Гумор та сатира. – Ужгород, 1966. – С. 5-6.

доповнити, уточнити загальновідомі події, викласти власне ставлення до них.

Життя Понтія Пілата осмислюється Н. Королевою як шлях поступової відмови від головних життєвих цінностей і переконань і, підкреслюється в повісті, основоположною причиною подібної метаморфози є страх.